

DESPRE ACTIVITATEA DE CONSTRUCȚII ÎN SIBIU SECOLULUI AL XVIII-LEA

Abordarea¹ într-un studiu mai larg a arhitecturii baroce din Sibiu, arhitectură mai puțin cunoscută, a presupus în primul rând o etapă de studii preliminare.

Primul dintre acestea a avut drept subiect arhitectura barocă central-europeană – sursă a barocului transilvănean – principalul scop fiind analiza metodelor de cercetare folosite de autori consacrați, căreia i s-a alăturat, desigur, o documentare mai aprofundată în domeniu.

Având în vedere relația, specifică barocului, dintre obiectul de arhitectură și contextul său, urbanismul și „orașul baroc”² au format obiectul unui al doilea studiu preliminar, care a încercat să identifice acele elemente ale arhitecturii baroce care rezultă din principiile de amenajare a spațiului.

Motto:

„Sfârșitul secolului al 17-lea și secolul al 18-lea au conferit tuturor teritoriilor sud-estice... noua înfățișare și prin aceasta, participarea la spațiul cultural baroc. Acesta se manifestă din spiritul de apărare și afirmare (cetățile și construcțiile militare), din ideea de stat (clădirea camerală, palatele urbane și casele burghezilor) și din spiritul creștinismului materializat în biserici, mănăstiri, catedrale și monumente”.

HANS DIPLICH³

1. CERCETAREA DE ARHIVĂ

1. Ipoteza de lucru și scopurile cercetării de arhivă

Arhitectura nu a putut rămâne în afara procesului de reorganizare generală a Transilvaniei, inițiat și dezvoltat de perioada gubernială (1691–1848). Se poate deci presupune existența unui organism central sau local de concepție și/sau avizare, care să fi transmis până azi un fond arhivistic capabil să descrie detaliat cantitatea și calitatea activității de construcții în Sibiu secolului al 18-lea.

Găsirea și studierea acestui fond arhivistic ar permite cunoașterea și identificarea majorității construcțiilor realizate sau transformate în secolul al 18-lea, dintre care multe au suferit desigur modificări sau au dispărut pe parcursul secolelor 19 și 20, și deci o cercetare de teren a acestora nu ar fi concludentă.

Același fond arhivistic ar oferi informații privind modul concret de realizare – de la comanditar și arhitect până la materiale și tehnici constructive – chiar și pentru intențiile arhitecturale nefinalizate, cât și informații despre cadrul legal, administrativ și financiar

Ultimul studiu preliminar a fost dedicat noțiunii de „baroc”. De aici decurge necesitatea formulării unei definiții operante pentru cercetarea propriu-zisă a arhitecturii baroce din Transilvania. Această se cere alcătuită din elemente constante – acceptate și validate de cercetarea internațională – și din elemente variabile – capabile de a atenua tensiunea produsă prin încercarea de adaptare a fenomenului arhitectural concret la tiparele proprii demersului științific.

Dacă elementele constante ale unei asemenea definiții pot fi extrase din bibliografia în domeniu, elementele variabile nu pot rezulta decât din cercetarea directă a fenomenului arhitectural și a cadrului în care acesta se desfășoară.

Studiul de față reprezintă o parte a acestei cercetări.

al activității de construcții în general, și, nu în ultimul rând, ar oferi posibilitatea unor datări certe.

2. Atribuțiile primăriilor orașelor săsești în domeniul construcțiilor

Cum nu s-a găsit până acum nici un indiciu care să confirme reglarea activității de construcții din secolul 18 de către Hofbauamt (Oficiul de construcții al Curții) din Viena – cum a fost cazul Banatului⁴ –, s-a cercetat activitatea primăriei, care în secolul 16 avea în mod cert obligația de a aviza orice activitate de construcții⁵, care obligația s-a menținut și în secolul 17⁶.

⁴ „... des Wiener Hofbauamtes, der allein zuständigen Stelle für alle militärischen, zivilen und sakralen Bauten im Temeswarer Banat”. „Alle Pläne die von den Architekten des Hofbauamtes in Wien entworfen oder genehmigt wurden...”. Hans Diplich, *Der Dom zu Temeswar. Ein Beitrag zu ihrer Baugeschichte*, Verlag des süddeutschen Kulturwerkes, München 1972, pag. 26, resp. 27.

⁵ „Der Rat überwachte alle Veränderungen. Wie beispielsweise aus Bistritzer Regelungen von 1570–1572 hervorgeht, musste er sowohl den völligen oder teilweisen Verkauf der Parzellen, als jede Bautätigkeit bewilligen”. Paul Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, Editura Kriterion, București, 1979, pag. 15.

⁶ „... beschloss der Leschkircher Stuhl im Jahr 1715, dass die aufgelassenen Hofstellen nach altem Brauch in den Besitz der Dörfer zurückkehren und an Arme verteilt werden sollen; den Nachkommen der ehemaligen Inhaber stand allein der Schätzungswert der Baulichkeiten zu. Ein ähnlicher Beschluss war ungefähr hundert Jahre vorher in Heltau gefasst worden... Es ist wahrscheinlich dass der Rat auch in Städten ähnlich vorgegangen ist”. Paul Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, Editura Kriterion, București, 1979, pag. 15.

¹ Abordare destinată elaborării tezei de doctorat cu titlul „Arhitectura barocă în Transilvania: – studiu de caz: zona Sibiu”.

² Ghilimelele se datorează controverselor înregistrate de literatura de specialitate în această problemă.

³ Hans Diplich, *Der Dom zu Temeswar. Ein Beitrag zu ihrer Baugeschichte*, Verlag des süddeutschen Kulturwerkes, München 1972.

De aceea se poate presupune existența acestui tip de sarcini și la începutul secolului 18. În plus este cunoscut faptul că cel puțin în perioada 1711–1714, între inspectoratele orașenești se număra și un inspectorat al construcțiilor, neidentificat însă până în prezent în actele și documentele orașului Sibiu.

3. „Oficiul de Arhitectură al Orașului”

În aceste condiții, faptul că în listele funcționarilor orașului din prima jumătate a secolului 18 (mai exact până în 1768), nu s-a găsit până în prezent titulatura de: arhitect, constructor⁷, respectiv inginer al orașului, întărește ipoteza conform căreia de activitatea de construcții se ocupa un organism separat de magistrat, chiar dacă subordonat acestuia.

În schimb, există un indiciu privitor la un asemenea organism, și anume o chitanță de plăți, datată 1734, semnată de Johann Georg Vette, și care este adresată „Oficiului de Arhitectură al Orașului”⁸. Acest unic document nu este însă înregistrat arhivistice, și deci nu a permis continuarea cercetării în această direcție. În consecință, informațiile utile pot fi extrase în prezent numai din actele primăriei. O privire asupra acestora, arată că preocupările magistratului sibian s-au limitat în prima jumătate a secolului 18 la rezolvarea punctuală a problemelor curente, în timp ce în a doua jumătate a secolului, aceste preocupări s-au extins la emiterea unor hotărâri și la transmiterea ordonanțelor și instrucțiunilor imperiale referitoare la construcții.

4. Documente din arhiva primăriei sibiene cu privire la activitatea de construcții din prima jumătate a secolului 18

Construcții militare

Se pare că cel puțin în prima jumătate a secolului 18, atenția magistratului sibian în domeniul construcțiilor a fost solicitată aproape în întregime de întreținerea și extinderea fortificațiilor. Citadela proiectată pentru sud-vestul orașului este obiectul unor hotărâri repetate ale magistratului din 1702 până în 1705, după care Sibiul prăjișă activitatea de construcții (probabil în domeniul fortificațiilor) din Alba

⁷ De altfel, datele cunoscute despre Johann Eberhardt Blaumann, singurul „constructor al orașului” despre care avem cunoștință în această calitate oficială, pot fi astfel interpretate, încât se poate deduce că această funcție a fost creată pentru el, la intervenția Mariei Tereza, și că deci nu a existat înainte de 26 martie 1770 – data numirii lui Blaumann. Mircea Țoca, *Clujul baroc*, Editura Dacia, Cluj, 1983, pag. 36–37.

⁸ „Officium Architectura Civica”; Oficiu de Arhitectură al Orașului, a cărui ștampilă – pusă în 1904 – a fost identificată pe planurile de modificare a Casei Generalilor (Piața Mare nr. 14), planuri din care unul singur este datat, și anume 1861. Arhivele Statului Sibiu, fond „Primărie” U 57. Toate numerele de înregistrare indicate în note sunt ale unor documente aflate în Arhivele Statului Sibiu.

lulia (anii 1709, 1716)⁹. Chiar dacă citadela este abandonată temporar¹⁰, întreținerea fortificațiilor existente¹¹ este o operație suficient de importantă pentru a împiedica magistratul de a se ocupa intens și de construcțiile civile.

Lucrările efectuate de bresle pentru oraș debutează în 1702 (și sunt înregistrate, până cel puțin în 1758), fiind menționate aproape anual¹². În anii în care lipsește, apar mențiuni despre alte tipuri de eforturi destinate apărării orașului (în 1712, de ex., magistratul discută achiziționarea de armament pentru turnurile orașului).

De aceea, registrele de socoteli privind fondurile cheltuite pentru construcțiile orașului¹³, se referă în cea mai mare parte la cele militare.

Construcțiile civile și religioase aflate în proprietatea orașului

Cercetarea de arhivă a identificat însă și registre separate pentru un lazaret (1717), un birt (1735), un magazin (1736) și 3 poduri (1752), care dovedesc modificarea și extinderea fondului construit aflat în proprietatea orașului.

Celelalte documente ale magistratului, având ca obiect clădiri din acest fond, apar sporadic și se referă fie la tranzații (în care partenerul este un domn al Țării Românești sau un ordin monahal), fie la litigii și procese, dovadă că magistratul nu se ocupa decât de problemele importante de proprietate sau administrativ-financiare ale clădirilor civile și religioase¹⁴.

⁹ Acțiune începută probabil în 1700. Arhivele Statului, fond „Primărie”, Socoteli economice. V. Socotelile construcțiilor: nr. 549 – Registrul de materiale și muncitori trimiși la Alba-Iulia.

¹⁰ Lucrul la citadelă va fi reluat, de vreme ce este menționată în documente datele 1773 și în care se fac referiri la anii 1755, 1767–1768, 1772.

¹¹ În 1722, de exemplu, magistratul discută proiectul și devizul pentru modernizarea arsenalului din oraș.

¹² Există, de exemplu, un contract referitor la lucrări efectuate la Poarta Cisnădiei (Porta Heltau) și la Poarta Elisabetei (Elisabeththor) între anii 1723 și 1728.

¹³ În fondul „Primăria (Magistratul) orașului și scaunului Sibiu. Socoteli economice. Anii 1501–1878” se găsesc „Registrul de socoteli privind fondurile cheltuite pentru construcțiile orașului. Anii 1702–1715” și „Registrul de socoteli privind fondurile cheltuite pentru construcțiile orașului. Anii 1718–1743” – socoteli ținute de vilicul orașului și continuate pentru anii 1736–1753, respectiv 1753–1790.

¹⁴ Se găsesc documente privind: Tranzații de clădiri și terenuri de construcții cu ordine monahale (iezuțiți, franciscani, ursuline) în anii 1701, 1711, 1717, 1719, 1721, 1722, 1723, 1725, cumpărarea unor case în Transilvania de către Constantin Brâncoveanu în anii 1703, 1709, 1720, cedări de clădiri și biserici catolicilor și reformaților neluterani în 1720, construcții de biserici și de școli noi în 1750, desemnarea unor clădiri drept oficiale în 1746, 1747, dreptul unguirilor de a dobândi bunuri imobiliare în Sibiu în 1747, cereri de autorizații de înstrăinări de terenuri și case din oraș în 1711, 1714, 1721, 1725, procese de proprietate asupra unor terenuri și clădiri în 1712, 1714, 1719, 1720.

Desigur magistratul a dispus și în secolul 18 de o evidență exactă a întreg fondului construit din oraș, prin listele de cetățeni contribuabili, liste ce se reînnoiau periodic¹⁵.

În plus au existat (în mod cert în perioada 1751–1774, dar probabil și în restul secolului 18) evidențe ale locuitorilor din Sibiu (și din comunele scaunului) care „și-au ridicat case”¹⁶, evidențe făcute pe baza memoriilor de scutire de impozit, adresate primăriei. Din 1756 datează chiar o rezoluție favorabilă a magistratului în acest sens. Aceste evidențe și rezoluții pot facilita datarea clădirilor respective.

5. Documente referitoare la activitatea de construcții din a doua jumătate a secolului 18

Activitatea de construcții din Sibiu continuă și în a doua jumătate a secolului 18, dar – se pare – cu o altă ordine a priorităților.

Construcțiile militare

În afara citadelei, menționată cert în acte până în 1772¹⁰, singurele construcții militare prezente în documentele din a doua jumătate a secolului, sunt cazarmile construite în perioada 1791–1807¹⁷.

Este posibil ca între timp, construcțiile militare, în special fortificațiile să fi fost preluate în administrare de către armata imperială, care, cel puțin în 1784, avea la Sibiu un administrator al construcțiilor, un furier al fortificațiilor și o cancelarie a fortificațiilor și construcțiilor¹⁸.

Locuințele oficiale

În mod evident, Sibiu are de rezolvat problema încartuirii funcționarilor. Actele legate de locuințele acestora sunt date din 1758 până în 1786¹⁹ – de altfel anul de debut al reformei administrative în Transilvania, prin care s-a produs probabil și mutarea capitalei principatului de la Sibiu la Cluj în 1790.

¹⁵ Asemenea evidențe ale cetățenilor contribuabili existau deja în 1702 și mai apar în actele magistratului în 1711, 1712, 1713, 1715, 1716, 1718, 1721, 1746, 1748, 1749, 1750. Din 1758 datează listele de meșteri pe bresle, desemnați ca delegați la discuțiile privind impozitele.

¹⁶ În colecția „Acte fasciculare”, U 5. La acestea se adaugă evidențele locuitorilor păgubiți de incendii, din 1720, 1723, 1747 (urmate în 1750 de emiterea unui regulament de prevenirea și stingerea a incendiilor – în ordine cronologică primul asemenea document identificat până în prezent).

¹⁷ Fondul „Primăria (Magistratul) orașului și scaunului Sibiu. Socoteli economice – Registru de socoteli pentru construcția de cazărmi 1791–1807”.

¹⁸ „Bauverwalter”, „Fortifications Fourier”, „Fortifications und Bau Cancellay”, fondul Brukenenthal, CC 98.

¹⁹ Fondul Brukenenthal, Q 1–4.

Însemnătoarea problemei găzduirii funcționarilor, transpăre și din documente precum cererea adresată de cojocarul Georgius Michalis magistratului în 1770. Solicitând ajutor financiar pentru supraetajarea locuinței, Georgius Michalis își justifică cererea prin dorința de a înfrumuseța orașul și de a crea condiții mai bune funcționarilor încartuirii în locuința sa²⁰.

Amenajările edilitare

Înfrumusețarea orașului pare să devină în a doua jumătate a secolului 18 o preocupare atât a cetățenilor, cât și a magistratului.

Între 1762 și 1772 se înregistrează mai multe memorii ale locuitorilor adresate primăriei, ce au ca obiect modernizarea unor străzi²¹. Între 1767 și 1772, magistratul ia măsuri pentru păstrarea salubrității orașului²².

Discuțiile din ședințele magistratului asupra prevenirii incendiilor menționate în documente în perioada 1770–1853, denotă prezența în continuare a acestui pericol, dar și preocupările de a-l evita²³. În 1791 sunt înregistrate observații și comentarii ale magistratului privind rostul taxei percepute de la persoanele care solicită accesul în oraș după închiderea porților, taxă folosită pentru înfrumusețarea orașului²⁴.

Clădirile aflate în proprietatea cetățenilor orașului

Dorințele cetățenilor proprietari nu corespundeau întotdeauna unei funcționări a orașului, de care magistratul era răspunzător.

În 1779, de ex., tipograful Johannes Barth solicită magistratului de două ori permisiunea de a amenaja în porțiunea de portic din fața casei sale, o librărie. Este refuzat în ambele cazuri, magistratul constatând că cererea contravine constituției orașului²⁵, act care consfințea dreptul tuturor cetățenilor de a folosi neîngrădiți porticele, și pe care magistratul depusese jurământul²⁶. Alte intervenții asupra clădirilor cetățenilor sunt însă aprobate. Când în 1780, P. Bart solicită amânarea banchetului de intrare în casa nou cumpărată, magistratul acordă o amânare de un an al acestui banchet, perioadă care poate fi interpretată ca timpul necesar unei intervenții importante asupra clădirii.

²⁰ Colecția „Acte fasciculare” U 21.

²¹ Colecția „Acte fasciculare” U 21.

²² Colecția „Acte fasciculare” U 24.

²³ Colecția „Acte fasciculare” U 26.

²⁴ Colecția „Acte fasciculare” U 23. Problema înfrumusețării orașului mai apare în 1833, 1844 și în 1874, în acest ultim an ca „Listă de subscripții și indice alfabetic al cetățenilor, care la inițiativa municipalității, varsă în fondul pentru înfrumusețarea orașului, banii pe care i-ar fi cheltuit cumpărând felicitări de Anul Nou”.

²⁵ Constituție elaborată de Johann Georg Vette (identificată în fondul Brukenenthal GG 1–5, 1–48), același Johann Georg Vette care a semnat chitanța de plăți către Oficiul de Arhitectură al Orașului în 1734.

²⁶ Emil Siegerus, *Vom alten Hermannstadt*, manuscris la ediția a 2-a, 1945, Arhivele Statului, Sibiu, în volumul I, pag. 21, unde autorul menționează și un alt caz asemănător, și anume cel al lui H. von Brennerberg din 1819.

De altfel, magistratul păstrează, în continuare, controlul asupra fondului construit, prin diferite situații statistice rezultate din sistemul de impozitare²⁷, cu atât mai mult, cu cât acest fond construit se extinde.

Cartierul Josefstadt este obiectul unui set de documente din perioada 1752–1773²⁸ și este în 1862 încă apt de a fi dotat cu construcții noi²⁹.

Magistratul îi sprijină în continuare pe cei care „ridică și restaurează case” prin scutiri de impozit³⁰. Acest sprijin însă nu a fost suficient, de vreme ce se înființează Fondul de ajutor în construcții, al cărui prim registru de socoteli datează din 1763³¹.

În ce măsură toate aceste înlesniri au determinat procesele între vecini din cauza unor construcții care deranjau, este greu de spus, cert este că memorii și acte ale unor asemenea procese datează din perioada 1770–1772³².

Clădirile aflate în proprietatea orașului

Cu toată implicarea în problemele fondului construit privat, magistratul se ocupă în special de construcțiile publice.

Registrele de socoteli privind fondurile cheltuite pentru construcțiile orașului, începute în 1702, sunt continuate³³.

Între aceste construcții se numără clădiri deosebite: spitalul³⁴, orfelinatul Theresianum³⁵, orfelinatul evanghelic³⁶, și nu în ultimul rând teatrul³⁷, dar și clădiri mai puțin reprezentative, precum magazinele de lemne³⁸. Parte din aceste clădiri apar și în registrul de evidență a caselor construite, reconstruite sau reparate în perioada 1773–1776³⁸.

²⁷ Din 1754, de exemplu, datează o situație statistică ce înregistrează clădiri și pe posesorii acestora din Piața Mare și Piața Mică. Lista încăperilor casei Frankenstein din Piața Mare, listă în care există o rubrică separată pentru încăperile boltite poartă data 1772–1773. În același fond din care provin cele 2 evidențe susmenționate și anume fondul „Acte fasciculare” U 4 se găsește și o evidență a caselor de zidărie dintr-un oraș presupus a fi Mediașul și datată probabil 1770.

²⁸ Fondul Brukenthal E II 7–19, 109–173.

²⁹ An în care se pune piatra de temelie a unei noi biserici – fondul Brukenthal, N 1–5, 1–172.

³⁰ Colecția „Acte fasciculare” U 5.

³¹ „Bauhilfsfond”; în fondul „Primăria. Socoteli economice” există registre de socoteli ale Bauhilfsfond pentru anii 1763 și 1776–1799, iar în colecția „Acte fasciculare”, U 27, acte ale Bauhilfsfond din perioada 1764–1778.

³² Colecția „Acte fasciculare” U 26.

³³ Din care una face obiectul corespondenței privind amenajarea ei – colecția „Acte fasciculare” U 15.

³⁴ Menționat în documente în 1764, 1774–1776 – fondul Brukenthal KK 1–31, 1–322.

³⁵ Fondul Brukenthal Qq 1–4, 1–272, pentru anii 1770–1777.

³⁶ Fondul Brukenthal MM 1–5, 1–117.

³⁷ Fondul Brukenthal DD 1–4, 1–195.

³⁸ Fondul „Primăria. Socoteli economice V” – „Socoteliile construcțiilor”.

6. Hotărâri privitoare la construcții

Intensitatea activității de construcții, dovedită de documentele identificate până în prezent, a fost probabil unul din motivele apariției în a doua jumătate a secolului 18, a numeroase hotărâri care se referă direct sau indirect la fondul construit.

Hotărâri

destinate supravegherii activității de construcții

O primă categorie de asemenea hotărâri dirija prin diferite mijloace intervențiile de orice natură asupra clădirilor.

Astfel, primăria sibiană a emis în 1765–1766³⁹ „Reglementări privind modul de construire, extindere și transmite a caselor” din care a fost identificată însă numai o cioră încompletă. În afara acestui document, până în prezent nu a mai fost identificată decât o singură ordonanță de construcții emisă de magistrat pentru orașul Sibiu, datată 14 iulie 1853⁴⁰. Ultimul document cunoscut, emis de primărie, care poate fi utilizat la datarea construcțiilor, este hotărârea care stabilea – în 15 martie 1827 – noile dimensiuni (și prețuri) ale cărămizilor și țiglelor⁴¹.

Există în schimb o serie de hotărâri emise de guvernul Transilvaniei sau de Curtea imperială de la Viena, care oferă date despre activitatea de construcții din secolul 18.

Un asemenea document identificat este „Prescripție. Despre modul în care, în viitor trebuie să fie constituite devizele”, elaborat la Viena (de Mathias Lechner) și emis în 9 martie 1785⁴². Această prescripție se referă la construcțiile noi, și în mod special la cancelarii, depozite, biserici, case parohiale și școli. Clădirile vechi fac obiectul acestei prescripții dacă necesită „adaptare” – ele nemaicorespunzând funcțiunii inițiale, sau dacă necesită reparații importante. Atât pentru refuncționalizări, cât și pentru reparații capitale, prescripția solicită prezentarea stării existente, „fără proiect”, a clădirii, cât și propunerea și secțiunea clădirii – „așa numitul profil, pentru a se putea cunoaște înălțimea”. Atât pentru clădirile noi, cât și pentru cele vechi („... în vederea reparațiilor sau restaurărilor...” – se pot trimite, odată cu devizul și planurile. Urmează apoi solicitarea unor serii de date privind materialele de construcții: piatră, cărămida, cărămida de bolți, cărămida de pavaj, nisip și argilă, lemn, pentru care trebuie indicate, după caz, tipul, dimensiunile, cantitățile, prețul (inclusiv de transport).

³⁹ Colecția „Acte fasciculare” U 1.

⁴⁰ Fondul Brukenthal CC 98.

⁴¹ Fondul Brukenthal CC 98.

⁴² „Vorschrift. Ueber die Art, wie für die Zukunft die Bau Ueberschläge beschaffen seyn müssen” în Fondul Brukenthal O 1–6, 13.

Prescripția cere și informații despre diferitele lucrări de construcții: săpături de fundație, lucrări de zidărie, dulgherie, geamgierie, sobărit și vopsitorie, pentru care trebuie indicate volumul de muncă, salariul (unui meșter, unei calfe) și durata unei zile de lucru.

În final se precizează că, în ceea ce privește materialele de construcții, prețurile și cantitățile indicate în deviz trebuie confirmate de beneficiar (comitatul, stăpânirea) și întotdeauna și de către comunitatea locală.

Nu reiese însă din text unde și cui trebuie predată documentația rezultată, deci și eventualele planuri.

Documentul identificat reprezintă o copie a originalului elaborat la Viena, copie editată la Martin Hochmeister, cunoscut tipograf din Sibiu, ceea ce înseamnă că acestei prescripții i s-a dat curs cel puțin de către primăria din Sibiu și că ar fi trebuit să fie respectată.

În orice caz, în 26 noiembrie 1787, guvernul Transilvaniei face cunoscută: *ordonanța de curte din 8 noiembrie*⁴³, conform căreia se impunea ca în orice problemă de construcție, să se raporteze Curții necesitatea realizării clădirii respective. Raportul trebuia să fie însoțit de motivele și de costurile aproximative. Se preciza că în cazul în care răspunsul Curții era favorabil, urmau să fie realizate planurile și devizul, care la rândul lor trebuiau trimise la Viena. Ordonanța fusese comunicată comisarilor regali, oficiilor de comitate, inspectoratului cameral, inspectoratului salinelor, administrației vămilor.

De altfel, prin *decret imperial, datând tot din 1787*, inginerul comitatului – enumerat între funcționarii unui comitat – era obligat „să se lase folosit prin ordinele prefectului adjunct” și la lucrări și probleme ale clădirilor publice („de teren și de apă”), precum era obligat să realizeze și toate desenele necesare rapoartelor⁴⁴.

În aceste scopuri probabil, inginerul unui comitat, dar nu numai el, avea la dispoziție: „*Instrucțiune. Cum trebuie să se comporte acei funcționari, dar și alți indivizi, cărora li se încredințează conducerea sau numai inspectarea execuției construcțiilor*”⁴⁵, elaborată la Viena, unde fusese emisă în 31 martie 1788, și înregistrată la Sibiu cu nr. 7203 din 1788. Din modul în care, în acest document, sunt structurate și formulate instrucțiunile, reiese ordinea problemelor în funcție de importanța ce le era acordată.

Prima parte, succintă, se referă la modificările survenite în timpul execuției față de planurile aprobate (nu se specifică de către cine), modificări admise numai cu aprobarea autorităților.

A doua parte prezintă concentrat sistemele de lucru în antrepriză, în acord și în regia statului.

Cea mai cuprinzătoare parte, a treia, stabilește în detaliu obligațiile inspectorului de lucrări de construcții, diferențiate când este cazul, în acvatică, terestre și drumuri – șosele. Fiind vorba de o abordare economică a problemelor de construcții, acestea sunt clasificate în: obținerea materiilor prime, producerea și procurarea materialelor de construcții, transportul materiilor prime și a materialelor de construcții și lucrările propriu-zise, inclusiv urmărirea de șantier.

Din cauza unităților de măsură diferite, necesare în calculul prețurilor diverselor materiale și lucrări, aceste două domenii sunt la rândul lor sistematizate: materialele de construcții în piatră, cărămidă, țiglă, var, nisip, lemn, iar lucrările de construcții în lucrări de zidărie, dulgherie, învelitori, pietrărie, tâmplărie, vopsitorie, lăcătușărie, geamgierie, sobărit, stucatură și pavaje.

Acest grad ridicat de detaliere în tratarea problemelor, permite și includerea problemei calității, descriindu-se concret modalitățile de evaluare a calității diferitelor materii prime și materiale de construcție, și trecându-se în revistă problemele legate de eficiența transportului acestora și a punerii lor corecte în operă. În cele mai multe cazuri, prin indicații privind modul de calcul al necesarului de materiale și de volum de muncă, cât și prin indicarea tipului potrivit de contractare (inclusiv prin licitație) se caută obținerea unui echilibru între calitate și economie.

O mențiune specială necesită clasificarea clădirilor terestre în „civile și arhitectonice”, ambele tipuri diferențiindu-se probabil de cele utilitare. În orice caz, pentru clădirile „civile și arhitectonice” noi se subliniază faptul că, modificările față de planurile inițiale, devizul estimativ și devizul final, sunt permise numai la nivelul fundațiilor, și numai în cazuri rare peste acestea.

Interesantă este și partea „psihologică” a acestor instrucțiuni, prezentă de la descrierea felurilor în care diferitele părți contractante încearcă să profite necinstit de pe urma lucrărilor, afectând astfel calitatea construcției, mergând până la indicarea modurilor concrete de preîntâmpinare a unor asemenea situații și până la interdicția angajării unui supraveghetor al șantierului înrudit cu vreo altă parte implicată în șantierul respectiv. Această indicație face parte din ultimul subcapitol al documentului, subcapitol care se referă la urmărirea de șantier, inclusiv din punct de vedere financiar.

Se poate presupune că pentru evidența financiar-contabilă există o instrucțiune asemănătoare cu unicul

⁴³ Fondul Brukenthal Q 1-4, 202, „Extras cronologic al ordonanțelor privind problemele generale, făcute cunoscute de către guvernul regal al Principatului Transilvania între 1 septembrie și 31 decembrie 1787”, tipărit la Sibiu, la Martin Hochmeister, tipograf și librar cezaro-crăiesc.

⁴⁴ Fondul Brukenthal AA 4, 10, „Instrucțiuni privind administrarea comitatelor”.

⁴⁵ „Instruction. Wie in Sachen der Bauökonomie jene Beamte, oder auch andere Individuen sich zu verhalten haben, denen die Bauführung selbst, oder auch nur die Inspektion dabey anvertraut und aufgetragen wird”, în fondul Brukenthal AA 4, 10.

document de acest gen identificat până în prezent, și anume: „Instrucțiune. În ce mod trebuie să acționeze, în domeniile ereditare cezaro-crăiești, acei funcționari cărora li se încredințează inspectarea și calculul financiar al clădirilor de stat”⁴⁶, datat probabil tot 1788.

Considerând că „Oricare funcționar leal, căruia i se încredințează inspectarea și calculul unei construcții trebuie să fie în primul rând preocupat de a ști cum trebuie să acționeze pentru a obține maximum în prea înaltul serviciu, și în același timp de a se pune în siguranță în fața răspunderii...”, instrucțiunea prezintă și explicită actele financiar-contabile care oferă siguranță atât „statului, cât și funcționarului”: jurnalul de casă, jurnalul de materiale, listele săptămânale ale plății cu ziua, protocolul de acte de livrare, cartea de înmatriculare a „profesioniștilor”, devizul. Jurnalul de casă, jurnalul de materiale, precum și devizul sunt exemplificate în cele două anexe ale documentului, atât ca structurare, cât și ca mod de completare și încheiere a diferitelor bilanțuri, luându-se drept caz concret construcția unei biserici.

În afara unor asemenea hotărâri care se referă la toate tipurile de construcții, au existat și hotărâri direcționate spre anumite funcțiuni sau anumite grupe de probleme.

Astfel, la 28 septembrie 1787, guvernul emitea, cu acord imperial (datat 21 august 1787) o hotărâre privind continuarea tuturor bisericilor, caselor parohiale și școlilor finanțate din fondul religios, hotărâre pe care o comunica clericilor, consiliilor școlare, oficiului de plăți și contabilități⁴⁷.

Hotărâri privind evidența fondului construit

Desigur, existența unor asemenea hotărâri cu caracter particular, mai ales prin referirea la un anumit tip de construcții, se baza pe o evidență suficient de precisă a fondului construit.

Construcțiile religioase, cel puțin cele catolice, erau probabil obiectul unor inventarii directe, realizate periodic, de vreme ce asemenea inventare au fost identificate pentru anii 1786 și 1787⁴⁸. Prin instruc-

⁴⁶ „Instruction. Auf welche Art in den kaiserl. königl. Erbländen jene Beamte fůrzugehen haben, denen bey einzelnen Aerial Gebäuden die Bau Inspection, und Verrechnung anvertrauet wird“ în fondul Brukenenthal AA 4, 10.

⁴⁷ Fondul Brukenenthal Q 1-4.

⁴⁸ Fondul Brukenenthal Q 1-4, 113, „Primăria Inviatoria“, respectiv „Verhaltenspunkte wie die Gespannschaften Siebenbürgens bey den allerhöchsten Orts bereits begnähigten neuen Pfarreyen, Lokalkaplanen und Kooperaturen vorzugehen, und ihren schließlichen Bericht oder ausweis zu verfassen, dann der Landesstelle einzusenden sind“, în care se fac referiri și la reparații, extinderi de biserici existente, cât și la construcția de biserici și case parohiale noi, făcându-se pentru ambele funcțiuni recomandarea de a se încerca reamenajarea unor clădiri existente potrivite (hambare, respectiv locuințe).

țiunile celui din urmă se solicitau chiar și precizări privind alcătuirea bisericii și numărul de persoane pe care îl putea cuprinde.

Construcțiile civile erau însă cunoscute mai degrabă în mod indirect, prin sistemul de impozitare, asupra căruia oferă informații documente precum: „Învățămintele pentru percepătorii regali, magistrații de rang inferior, comisarii și toți acei funcționari care se ocupă de rectificarea sistemului de impozitare” din 19 octombrie 1789⁴⁹.

Conform acestui document, cetățenii orașelor libere, între care se numără și Sibiul, plăteau nu o taxă pe cap de locuitor, ci așa-numita „Taxa Civică”, ce era clasificată în 4 grupe de sume fixe, Sibiului revenindu-i prima clasă, cu suma cea mai mare. Grupele de orașe ce corespundeau celor 4 clase de „Taxa Civică” se împărțeau la rândul lor⁵⁰ în subgrupe de sume fixe, stabilite în funcție de starea materială a cetățeanului respectiv, în funcție de ocupația sa, „comersant” sau „meșteșugar”. Toți ceilalți cetățeni, deci prelații, funcționarii, militarii, „coelibes”, precum și nobilii care posedau clădiri în orașele respective și erau recunoscuți drept cetățeni, plăteau taxa în funcție de avere.

Instrumentul de clasificare în aceste subgrupe era cartea de impozit, care avea drept primă rubrică, numărul de clădiri aflate în posesia persoanei respective.

În afară de „Taxa civică”, instrucțiunile prevăd și plata așa-numitei „Taxa Domorum”, deci taxa pe clădiri, stabilită în funcție de regulamentul de încartiruire, pe cartiere și ulițe, și care trebuia plătită indiferent dacă posesorul locuia sau nu în clădirea respectivă sau o închiria.

Sibiul este trecut ca cel dintâi dintre cele 7 orașe libere, ai căror cetățeni trebuiau să plătească și „Taxa Domorum”, și deci se înscria în prima din cele trei grupe de orașe, revenindu-i astfel taxa cea mai mare posibilă.

Instrucțiunea recomandă precizarea orientării clădirilor înregistrate și solicită în orice caz numărul de imobile aflate în posesia unei și aceleiași persoane, pentru care urmau să se treacă în registru cartierul și zona, respectiv ulița, de care aceasta aparținea, precum și numărul său curent din cartea de impozit. Clădirile pe care se percepea „Taxa Domorum” erau apoi descrise, existând în acest scop două rubrici: una destinată clădirilor în care locuia cetățeanul în cauză, cealaltă pentru clădirile pe care acesta le închiria.

⁴⁹ „Unterricht für die Königl. Steure-Einehmer, Unterrichter, zugetheilte Stational-Kommissarien und allen diejenigen Beamten, welche das Steuer-Rectifications-Fach zu besorgen haben” din 19 octombrie 1789, Fondul Brukenenthal CC, 98.

⁵⁰ Și anume de către o comisie formată din 2 magistrați ai orașului, percepătorul regal al orașului, 2 delegați ai Reprezentanței Comunale, notarul orașului, 2 reprezentanți ai vecinătăților, conducătorii de bresle, astfel încât clasificarea să se facă în perfectă cunoștință de cauză asupra stării materiale a fiecărui cetățean, dar și fără partis-pris-uri.

Pentru toate trebuiau trecute în registru următoarele informații: numărul camerelor de locuit, al altor încăperi și al bucătăriilor de la etajele superioare; numărul camerelor de locuit, al altor încăperi și al bucătăriilor aflate la parter, pivnițele de vinuri, grajdurile de cai, numărul hambarelor și al carelor de fân pe care acestea le puteau cuprinde, depozitele de lemn cu volumul de lemne posibil de adăpostit, șopronul de căruțe. Valoarea caselor închiriate de proprietar era trecută într-o rubrică separată, din care rezulta – aplicându-se un procent de 5% – valoarea taxei pentru acestea. Taxa pentru casele locuite de proprietarul însuși rezulta din aplicarea unui procent de 1,4% valorii clădirilor respective. Ultima rubrică înregistra suma totală a taxei pentru toate clădirile, închiriate sau nu.

Valoarea caselor se calcula în funcție de dimensiunile în plan ale camerelor de locuit – dintre care cele boltite suportau o taxă mai mare (cu 2 guldeni) –, precum și din dimensiunile anexelor.

Exemplu concret dat pentru calculul taxei se referă la un cetățean din Sibiu, a cărui locuință este identificată prin numele uliței și numărul casei, dat fiind că sistemul de numerotare al clădirilor fusese introdus în Sibiu în 1778⁵¹.

În final se face precizarea că de această „Taxa Domorum” nu sunt scutiți decât cei care nu posedă case în orașele libere.

Hotărâri diverse

Nu numai clădirile, inventariate direct sau indirect, se aflau în atenția autorităților locale și centrale, ci și amenajările edilitare.

*Un document emis de guvernul la 1 martie 1786*⁵² se referă la construcția și repararea străzilor publice, iar din 13 septembrie 1787 datează un *ordin imperial*, retransmis la 1 octombrie⁵³ comisarilor, pentru întreținerea străzilor, podurilor și trecerilor.

Tot în numele lui Iosif al II-lea se emitea la Sibiu, în 1788 „*Ordonanța de stingere a incendiilor pentru Transilvania*”⁵⁴, în care se fac recomandări detaliate privind sobele și coșurile de fum, precum și supravegherea execuției construcțiilor în sensul ordonanței, de către autorități.

Astfel că nu mai apare neobișnuit *un decret emis* tot în numele lui Iosif al II-lea *la 8 martie 1787*, retransmis de guvernul Transilvaniei la 29 martie 1787⁵⁵, care se referă la disputele între vecini cauzate de construcțiile noi. Conform acestui imperial, dacă părțile solicitau o hotărâre din partea autorităților politice, posesorul construcției în cauză era obligat să prezinte

o secțiune exactă și clară a clădirii, care era avizată sau modificată în funcție de „considerente politice”, nu însă înainte de audierea vecinilor. Dacă nu se putea ajunge la un consens, trebuia apelat la calea legală, conform capitolului 8 al noii legislații, care cu ocazia acestei ordonanțe era reconfirmat. În lipsa altor informații, acest decret imperial suportă două interpretări.

Prima ar pune sub semnul întrebării eficacitatea hotărârilor privind construcțiile, al căror număr este desigur mult mai mare decât cel rezultat până în prezent din cercetarea de arhivă.

A doua interpretare posibilă presupune la sfârșitul secolului 18 o activitate de construcții atât de intensă, încât în ciuda reglementărilor existente, s-au produs atâtea dispute în jurul construcțiilor noi, încât a fost necesar un decret imperial pentru rezolvarea lor.

7. Câteva concluzii rezultate din cercetarea de arhivă

Documentele identificate atestă în secolul 18 o activitate de construcții intensă și diversă, care chiar dacă nu a transformat Sibiu într-un „oraș baroc” (2) din punct de vedere urbanistic și formal, trebuie să fi marcat într-un fel substanța arhitecturală.

Această activitate de construcții a fost urmărită pe tot parcursul secolului – probabil de Oficiul de Arhitectură al Orașului, la care s-a adăugat în a doua jumătate a perioadei și „construcătorul orașului”.

Supravegherea s-a desfășurat probabil punctual în prima jumătate a secolului, perioadă pentru care nu au fost identificate hotărâri privitoare la construcții, deși magistratul a emis încă de la începutul secolului ordonanțe și regulamente privind alte domenii ale vieții urbane⁵⁶, care cel puțin azi, par mai puțin importante.

În schimb, a doua jumătate a secolului înregistrează un număr mare de hotărâri, ale autorităților locale, guberniale și imperiale, care indică o acțiune dirijată de reglementare a tuturor tipurilor de activități de construcții.

Desigur, aceste hotărâri, fiind de natură administrativă, nu se referă la aspecte legate de stilul arhitectural, și este de presupus că nici hotărârile neidentificate până în prezent, nu tratează asemenea probleme. Pot fi însă extrase câteva indicii în acest sens.

Astfel, clasificarea prezentă în „*Instrucțiune. Cum trebuie să se comporte acei funcționari, dar și alți indivizi, cărora li se încredințează conducerea sau numai inspectarea execuției construcțiilor*”^{45a}, care împarte clădirile în „civile și arhitectonice”, în opoziție probabil cu cele utilitare, poate fi interpretată ca o clasificare în clădiri „stilistice” și „astilistice”. Această interpretare poate fi făcută direct, din simpla prezență a acestei denumiri

⁵¹ Conform Emil Siegerus, Vom alten Hermannstadt, manuscris la ediția a 2-a, 1945, Arhivele Statului, Sibiu.

⁵² Fondul Brukenthal AA 4, 10.

⁵³ Fondul Brukenthal Q 1-4, 10.

⁵⁴ Fondul Brukenthal AA 4, 10.

⁵⁵ Fondul Brukenthal Q 1-4, 202.

⁵⁶ Deja în 1701 magistratul orașului Sibiu emite un regulament privind îmbrăcăminte, iar în materie de ordine se ocupă de măsurile sanitare impuse de repetatele epidemii de ciumă (1706, 1708, 1713, 1717, 1718, 1720), dar și de probleme precum stabilirea datei de începere a culesului viei sau instrucțiuni privind stăpînirea lăcustelor.

de clădiri „civile și arhitectonice”, fie indirect, prin clasificarea mai cuprinzătoare în clădiri terestre și acvatice, care se face încă de la începutul instrucțiunii în cauză.

Acest al doilea mod de interpretare, care deci subîmparte categoria de clădiri „terestre”, numită în instrucțiune, în clădiri „civile și arhitectonice” și clădiri pe care azi le-am numi utilitare, ar fi confirmat de specificația privind modificările admise în execuție față de planurile inițiale. În cazul clădirilor „civile și arhitectonice” asemenea modificări sunt permise numai la nivelul fundațiilor.

Este adevărat că această specificație este motivată în instrucțiune din punct de vedere economic (și nu estetic), dar acest lucru nu face altceva decât să justifice primul mod de interpretare propus, pentru că în cazul clădirilor „stilistice” o modificare peste nivelul fundațiilor ar atrage după sine un lanț întreg de schimbări ale concepției arhitecturale, necesar pentru a păstra calitatea construcției din punct de vedere estetic – și care lanț de modificări presupune un nou proiect, deci o cheltuială în plus.

Important este și faptul că un alt loc în care cuvântul „arhitectură” mai apare în această instrucțiune, este capitolul despre lucrările de stucatură: „Dacă trebuie decorate cu stucatură, brăie sau cornișe de arhitectură, frize sau arhitrave sau trebuie făcute capiteli...”⁵⁷. Din context reiese că aceste elemente – considerate azi elemente de vocabular arhitectural – aparțin arhitecturii, și nu construcțiilor în general și deci indică prezența unui aspect stilistic. Contextul în cauză se produce în jurul cuvântului „Gesims”, care apare în paragraful precedent sub două forme: „Architekturgesims” și „Stukaturgesims”, marcând diferențierea între sensul de cornișă (mulură, ciubuc,

⁵⁷ Conform Heinrich Lützelers, *Bildwörterbuch der Kunst*, Ferd. Dümmlers Verlag, Bonn, 1962., și verificat în traducere în *Dicționar german-român*, Editura Academiei, București, 1984.

⁵⁸ Până în prezent nu au fost identificate decât 3 seturi de documentație desenată.

Primul, înregistrat în fondul Brukenenthal B 1–2, 102 cuprinde piese desenate ale mai multor obiective:

- palatul Brukenenthal – un plan al etajului I, cu amplasarea sobelor, datat 22.8.1780;
- planuri parțiale, la scări mai mari, ale parterului și ale celor 2 etaje;
- numeroase detalii de ancadrame, decorații parietale, decorații de sobe, piese de mobilier;
- clădire pe drumul spre Nochrich, neidentificată pe teren;
- clădire industrială – planuri, fațade, secțiuni, din care o parte semnată „Fecit Michael Tischler” și datate „1795 25 Mai”;
- instalația tehnică
- devizul de materiale prezentat baronului Brukenenthal și semnat de Michael Tischler;
- planuri de grădini – una engleză;
- una franceză – semnată „Fecit Baro Michael Speberg in collegio reg. Teresiană 1770”;
- vederea unei decorații de pardoseală – Casa Albastră din Piața Mare;
- plan parter;
- detalii de scară, ambele date 1783.

brâu) și sensul de pervaz, conform, cel puțin, limbii germane contemporane⁵⁷.

Alte indicii privind aspecte legate de stilul arhitectural trebuie să existe în documentația desenată, menționată – chiar ca obligatorie – în multe din hotărârile cercetate. Probabil că această documentație desenată a fost centralizată de Oficiul de Arhitectură al Orașului, al cărui fond arhivistic – dacă mai există – nu a fost identificat până în prezent⁵⁸.

II. CERCETAREA DE TEREN

1. Scopul cercetării de teren

Identificarea elementelor baroce direct pe obiecte de arhitectură devine cu atât mai necesară, cu cât deci documentația oferită de cercetarea de arhivă – mai ales cea desenată – se dovedește săracă în acest sens.

2. Metoda folosită în cercetarea de teren

În lipsa unei documentații de arhivă, care să prezinte concepții arhitecturale baroce (rezolvând eventual și problema amplasării în timp a stilului baroc în Sibiu), capabile să indice cercetării de teren obiecte de arhitectură și eventuale amenajări urbane, cercetarea de teren a debutat într-o primă fază prin încercarea de cartare a formelor exterioare baroce. Selecția acestora s-a făcut fie prin literatura de specialitate, care recunoaște existența unor forme specific baroce, fie prin analiza clădirilor sibiene cu datare timpurie certă, care conform informațiilor oferite de arhitecții din Sibiu⁵⁹ introduc în acest oraș elemente noi.

Al doilea set de documente desenate identificat în colecția „Acte fasciculate” U 16 este format din:

- plan de acoperiș al unei case din strada General Magheru, datată 1818;
- casa nr. 54 din Josefstadt;
- plan, 1 fațadă, 2 secțiuni, plan de acoperiș, semnate Carl Preisenauer și datate 15 mai 1855;
- casa nr. 962 din ulița? – 2 planuri, 1 secțiune, 1 fațadă, 2 secțiuni prin șarpantă – toate pentru extinderea casei cu 1 cameră și 1 bucătărie, semnate Johann Pollner (care datează planșele în octombrie 1865), respectiv Georg Kapp – meșter dulgher (în cazul șarpantei);
- casa nr. 785 din Neugasse, proprietar Wilhelm Engel;
- planul supraetajării – semnat Johann Pollner și datat 1855;
- casa lui Laurenz Szilagyi;
- plan și secțiune;
- casa din ulița Soldisch nr. 34 – proprietar Christian Gärtner meșter constructor;
- planul extinderii cu 1 cameră și 1 toaletă, datate 1855.

De altfel, al 3-lea set de documente desenate, identificate în fondul Brukenenthal KK, reprezintă mai multe proiecte ale lui Christian Gärtner, realizate în perioada 1823–1879.

Chiar dacă marea majoritate a acestor documente desenate nu sunt relevante pentru cercetarea arhitecturii sibiene din secolul 18, ele dovedesc aplicarea hotărârilor care prevedeau supravegherea activității de construcții și prin documentație desenată și care în mod cert a fost centralizată.

3. Rezultatele primei faze a cercetării de teren

A rezultat astfel un set de elemente de vocabular formal exterior format în principal din: șarpante frânte, arce de porți și de „Durchgang”-uri în mâner de coș, anumite tipuri de ancadramente de goluri, elemente de compoziție a fațadelor – bosaje, pilaștri, decorații.

Pe parcursul cercetării de teren s-a constatat închegarea acestor elemente în două modele principale de compoziții de fațadă (compozițiile volumetrice s-au dovedit neconcludente în această fază a cercetării), care se manifestă în câte două variante fiecare, și care demonstrează o intervenție coerentă (cel puțin la nivelul anvelopantei) în cazul clădirilor respective.

Primul asemenea model reprezintă o compoziție formată numai din golurile fațadei. Cele două variante ale acestui model se diferențiază prin importanța ancadramentelor golurilor respective în perceperea compoziției: ancadramente, care înconjurând numai golul, se percep cu pondere mică în compoziție (fig. 1); respectiv ancadramente, care cuprinzând și parapetul ferestrelor, devin mai importante în proporția plin-gol a fațadei (fig. 2).

Al doilea model principal se caracterizează prin prezența unor verticale în compoziție, verticale materializate ca pilaștri angajați de tencuială (sau stucatură), prevăzuți pe un singur nivel sau pe mai multe (sub forma unor „ordonanțe” suprapuse sau colosale.

Din nou cele două variante ale acestui model se diferențiază prin ponderea ancadramentelor în compoziție, producând astfel forme diferite de dialog cu verticalele (fig. 3–10).

Chiar în lipsa momentană a unei evidențe statistice, trebuie remarcat numărul mare de clădiri ale căror fațade prezintă unul din cele două modele de compoziție – sub una din cele patru variante posibile, la care se adaugă și fațadele care combină cel puțin două din aceste variante.

În plus, cercetarea de teren a observat conservarea lor și în perioadele ulterioare secolului 18, perioade identificate prin detaliile decorației care materializează aceste modele de compoziție în cazul clădirilor respective.

III. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Urmează ca într-o a doua fază a cercetării de teren, acele clădiri, care, în urma primei faze, prezintă o tratare barocă închegată a anvelopantei, să fie cercetate și ca spații interioare pentru a se putea completa imaginea concepției arhitecturale. Pe baza acestora se pot apoi considera și clădirile în care s-au păstrat nemodificate doar părți ale concepției arhitecturale inițial baroce sau care prezintă intervenții pe un fond stilistic anterior celui baroc.

Astfel descris, fenomenul arhitectural baroc va putea fi definit și din punct de vedere temporal cu ajutorul indicațiilor oferite de cercetarea de arhivă.

HANNA DERER

⁵⁹ Le datorez deja mulțumiri domnului dr. arhitect Paul Niedemaier, domnului dr. arhitect Hermann Fabini și domnului arhitect Ioan Bucur.

Piața Mică nr. 16

*Str. General Magheru nr. 4, imaginea din curtea
interioară, corpul de vest*

Str. Alexandru Xenopol nr. 26

Str. Filarmonicii nr. 8

Detalii de fațadă din străzile Felinarului și Timotei Popovici

Str. Timotei Popovici nr. 9

Str. Felinarului nr. 6

Str. Filarmonicii nr. 26

Str. Tipografilor nr. 23

Str. Tipografilor (detalii) nr. 23